

Meester in het paradijs

DIK VAN DER MEULEN

Meester in het paradijs

JAC. P. THIJSSE *en het landschap*

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij bv
2025

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt dankzij ondersteuning van het Nederlands Letterenfonds, het Cultuurfonds, de Heimans en Thijsse Stichting en het Hendrik Muller Fonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

**het
Cultuurfonds**

Heimans en Thijsse Stichting

**Hendrik
Muller
fonds**

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's Uitgeverij bv, Weteringschans 259, 1017 xJ Amsterdam.

Copyright © 2025 Dik van der Meulen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij bv, Weteringschans 259, 1017 xJ Amsterdam. Ook tekst- en datamining van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Omslag en binnenwerk Brigitte Slangen

Omslagbeeld boven Henricus Rol

Omslagbeeld onder Jan Voerman jr., c/o © Pictoright Amsterdam 2025

ISBN 978 90 214 6028 4 / NUR 320

www.querido.nl

Inhoud

Woord vooraf [7]

1—Het heuvelland [11]

2—Soldatenzoon [41]

3—Van leerling tot leerkracht [61]

4—Het vogeleiland [87]

5—De firma Heimans en Thijsse [123]

6—Op eigen kracht [165]

7—Binnen en buiten het klaslokaal [231]

8—Met pensioen maar drukbezet [275]

Epiloog [351]

Noten [373] Literatuur [404] Illustratieverantwoording [415]

Dankwoord [417] Register van personen, natuurgebieden,
parken en binnenwateren [418]

Woord vooraf

7

Een jaar of wat geleden moest ik in een universiteitsstad een lezing houden over een of ander historisch onderwerp. Het gehoor bestond uit vijftig geschiedenisstudenten, gemotiveerde meisjes en jongens die op veel terreinen meer wisten dan de spreker, zodat de voordracht al na enkele minuten overging in een levendige discussie over prinsen, koningen, staatsbestellen en andere zaken waarbij mijn kennis voortdurend tekortschoot. De tijd vloog voorbij, in elk geval voor mij, en vlak voordat ik me naar de voorlaatste trein wilde haasten, vroeg een van de studenten: 'Waarover gaat eigenlijk je volgende boek?' Ik begreep dat het de laatste trein zou worden.

'Wie van jullie heeft van Thorbecke gehoord?' vroeg ik, hoewel ik het antwoord al wist. En inderdaad, iedereen stak zijn hand op. 'Heel goed. En wie van jullie kent Jac. P. Thijsse?' Nu ging er niet één vinger in de lucht.

'Thijsse,' zei ik, plechtiger dan mijn bedoeling was, 'Thijsse was de Thorbecke van het landschap.' De studenten keken me afwachtend aan. 'Zoals Thorbecke aan de basis stond van de parlementaire democratie in Nederland,' legde ik uit, 'zo heeft Thijsse hier de natuurbescherming uitgevonden. Ik bedoel, zonder Thorbecke zouden we op den duur ook wel democratisch zijn geworden en als Thijsse er niet was geweest, hadden we nu vast wel beschermde natuur gehad, maar het zou allemaal later zijn gebeurd en het zou er nu allemaal een beetje anders hebben uitgezien.'

Ik verborg mijn verbazing niet over de onbekendheid met Thijsse onder de studenten, maar eigenlijk bij zo'n beetje iedereen die nog niet pensioenge-rechtigd is. Waarom krijgen studenten colleges over, laten we zeggen, Willem

de Zwijger, Thorbecke en Drees, maar niet over de man die zo'n stempel op ons landschap heeft gedrukt? In de vijftig vensters van de historische Canon van Nederland komt Thijsse niet voor; de hele natuurbescherming is er trouwens in afwezig (terwijl de 'Haven van Rotterdam' en 'Kolen en gas' er wel in zitten).

Alleen dit zou al een boek over Jac. P. Thijsse rechtvaardigen, en dat zei ik ook. Maar in de laatste trein terug, die ik op het nippertje haalde, vroeg ik me af of dit werkelijk de reden was dat ik me met die man was gaan bezighouden. Was het niet veel persoonlijker? Ik was vijftien toen ik bij de antiquarische boekhandel De Slegte in Enschede *Het vogeljaar* van Thijsse kocht, een gehavend exemplaar van de derde druk uit 1923, voor 22,50 gulden. Dat ik die details nog weet, komt omdat het exemplaar nog altijd in mijn kast staat, met het jaar van aanschaf en de prijs erin. Waar ik dat voor een scholier astronomische bedrag vandaan haalde, weet ik niet; ik kan me niet herinneren dat ik een vlijtige spaarder was. Wat me nu vooral opvalt, is hoeveel er voor tweedehands-exemplaren van Thijsses boeken toen nog werd gevraagd. Een teken dat hij dertig jaar na zijn overlijden nog een beroemdheid was. Wat mij betreft is *Het vogeljaar* een van mijn beste aankopen ooit geweest. Ik las het in één ruk uit en heb het daarna talloze malen geraadpleegd. Het is meer dan een eeuw oud en nog altijd het beste Nederlandse natuurboek dat ik ken.

Het idee om een boek over Thijsse te schrijven ontstond pas vele jaren later. Opnieuw was het een vondst bij De Slegte, ditmaal het filiaal in Leiden, die een bepalende rol speelde. Daar lagen wat Verkadealbums, waaronder Thijsses *Texel*, voor vijf euro per stuk. Een teken dat zijn populariteit danig was teruggelopen, maar voor mij was het een buitenkans. Ik kocht ze, las ze en begreep dat Thijsse niet de auteur van één meesterwerk was, maar van een hele stapel. Toen ik in 2009 mijn boek *Het bedwongen bos. Nederlanders en hun natuur* publiceerde, was hij vanzelfsprekend een van de hoofdpersonen. Dat er een afzonderlijk boek over hem moest komen, stond voor mij toen al vast. Maar wat voor een boek? Er was al een biografie van Thijsse, geschreven door Sietzo Dijkhuizen en verschenen in 2005. Nu is 'een' biografie nooit 'de' biografie. Die bestaat niet, elke biograaf is anders en elke biografie dus ook.

Of ik dit allemaal tijdens die nachtelijke treinreis heb overdacht, weet ik niet meer, maar het zijn wel de vragen die me tijdens mijn onderzoek en het schrijven hebben beziggehouden. Hoe zou mijn boek er moeten uitzien? Al meende ik dat ik veel over Thijsse te zeggen had, aan de feitelijke informatie in Dijkhuizen's biografie was niet zoveel toe te voegen. Wat mij vooral bezighield, was de betekenis van Thijsse voor de natuurbescherming in Nederland, tijdens zijn leven maar ook erna, en de huidige staat van de natuur die hij had willen behouden. Daarom besloot ik hem achterna te reizen, per trein, op de fiets en

te voet, zoals hijzelf ook door Nederland trok. Vanzelfsprekend was het onmogelijk om alle gebieden te bezoeken die hij in zijn bijna tachtigjarige leven heeft gezien. Ik moest me beperken tot een (naar ik hoop) representatieve doorsnede van de Nederlandse natuur. En omdat, zoals Thijsse al wist, de natuur overal is – in ‘officiële’ natuurgebieden, maar ook in weilanden en op akkers, in parken, plantsoenen en tuinen, en zelfs op daken en industrieterreinen –, is dit boek in feite een dubbelbiografie geworden: van Thijsse én van het Nederlandse landschap.

1—Het heuvelland

11

AAN DE VOET VAN DE BERG

Jac. P. Thijsse had overal in Nederland geboren kunnen worden. Zijn oudere broers kwamen in Den Bosch en Vlissingen ter wereld, een gevolg van de omstandigheid dat hun vader een beroepsmilitair was, die met zijn gezin de ene garnizoensplaats voor de andere verruilde.

Het werd Maastricht.

Op 26 juli 1865 verscheen voor de ambtenaar van de burgerlijke stand van deze stad, in gezelschap van twee getuigen, Jacobus Thijsse, ‘sergeant bij het tweede regiment infanterie’. Thijsse verklaarde dat zijn echtgenote Catharina Johanna Priester, ‘zonder beroep’, de avond tevoren was bevallen van een zoon. ‘Dit kind zal genaamd worden Jacobus Pieter,’ noteerde de ambtenaar.¹ Na de korte ambtelijke plechtigheid keerde de sergeant terug naar zijn vrouw en kinderen, in de woning die kadastraal was vastgelegd als Sint-Pieterstraat 6251, maar onder Maastrichtenaars bekender was als de Commandantswoning van de Sint-Pieterkazerne.²

Al had Jacobus Pieter, roepnaam Ko (soms gespeld als Co of Koo) en later ook wel Jak, aan zijn vroegste jaren in Maastricht geen herinneringen, hij schreef er regelmatig over. ‘Ik ben er altijd nog trotsch op, dat ik in Maastricht ben geboren,’ schreef hij in 1937:

Die trots heeft nu niet zoo'n bijzonder stevigen grond, want ik was nog geen drie jaar oud, toen wij die stad weer verlieten. Maar de verhalen van mijn oudere broers en de onverflauwde lofspraken van mijn ouders bleven glans en glorie geven aan Maastricht en aan den Sint Pietersberg, aan Valkenburg en Meerssen. Een land van schoonheid en plezier.³

12

Inderdaad verliet het gezin Limburg al in het voorjaar van 1868, kort na de geboorte van een vierde zoon. Dat sergeant Thijssse werd overgeplaatst, had in dit geval te maken met een belangrijke historische ontwikkeling. Eeuwenlang was Maastricht een militaire vesting geweest, afwisselend bestuurd door Nederlanders, Spanjaarden, Nederlanders, Fransen en ten slotte weer Nederlanders. In 1867 tekenden koning Willem III en de minister van Oorlog een Koninklijk Besluit waarin bepaald werd dat een aantal vestingsteden voortaan 'tot geene klasse' zouden behoren, wat ministerieel jargon is voor opheffing van hun militaire status. En dus verhuisde de familie Thijssse naar een plaats die nog wel een militaire functie had.

Een land van schoonheid en plezier, ja, maar een meer versteende omgeving was in 1865 nauwelijks denkbaar. Tot op de dag van vandaag vind je in het

Het geboortehuis van Jac. P. Thijssse

Jekerkwartier, aan de zuidkant van de Maastrichtse binnenstad, sporen van de stad uit de late middeleeuwen. De eerste Maastrichtse stadsomwalling uit de dertiende eeuw staat er op allerlei plaatsen nog overeind – met als kroon de hoge Helpoort, de enige stadspoort die de sloopwoede uit de negentiende eeuw heeft overleefd. De Commandantswoning, een monumentaal pand uit de zeventiende eeuw, stond met zijn rug naar een kale binnenplaats, grensde aan een middeleeuwse kloostergang en keek uit op een verzameling kleinere woningen, die op hun beurt aan een smalle straat stonden. Een aanpalend kerkgebouw rees hoog boven alles uit.

Het complex aan de zuidkant van Maastricht herinnerde aan de vergeten eeuwen dat hier minderbroeders woonden. Dit verleden, voor wie er belang in stelde, bracht de natuur iets dichterbij, want de stichter van de orde, Franciscus van Assisi, sprak met vogels, bracht wolven tot bedaren en had oog voor de verschoppelingen, zowel onder de mensen als in de dierenwereld.⁴ Maar dit was lang geleden. Al tijdens de Reformatie hadden Franciscus' volgelingen het klooster verlaten, om plaats te maken voor soldaten. De kerk zelf veranderde in een omvangrijke wapenkamer.

Het was een van de vele omslagpunten in de geschiedenis van Maastricht. In de middeleeuwen had het zich ontwikkeld tot een katholiek centrum met een massa kerken, kapellen en kloosters binnen en buiten de muren. Vanaf de Tachtigjarige Oorlog won het strategisch belang van de stad het van haar religieuze betekenis. 'Maastricht is een stad van forten en vestingwerken,' zo vatte Thijssse het later samen:

Geen stad in ons land is zoo vaak en zoo fel omstreden. Leiden, Haarlem, Alkmaar hebben ieder hun befaamd beleg, doch één slechts. Maastricht heeft er minstens een half dozijn, de minder verschrikkelijke nog niet meegeteld. Overal rondom de stad vinden we dan ook fortificaties uit allerlei tijdperken.⁵

In de eerste helft van de negentiende eeuw werd het stenen karakter van de stad versterkt door de industrialisatie. Hierin liep Maastricht, net als andere steden in de Zuidelijke Nederlanden, ver vooruit op plaatsen als Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. De kerktorens, die tot dan toe het panorama domineerden, moesten fabrieksschoorstenen naast zich dulden. Een gids uit 1849 maakt melding van – onder veel meer – papierfabrieken, 'een fabriek van militaire voorwerpen', vijf drukkerijen en '21 branderijen en 32 brouwerijen, kunnende het bier, dat in laatstgemelde wordt vervaardigd, met vele Brabandsche bieren wedijveren, terwijl het door de zuivere bewerking voor gezonder dan deze gehouden wordt'. Ook stond er '1 fabriek van aardewerk', ongetwijfeld

het bedrijf van Petrus Regout, dat zich vijftien jaar later over een aanzienlijk deel van Maastricht zou uitstrekken.⁶

Toch was de natuur er meer dan een verre herinnering. Recht onder de Commandantswoning door stroomt een zijtak van de Jeker, een (toen nog) visrijk Belgisch-Nederlands riviertje. Wie het smalle straatje – nu Achter de Oude Minderbroeders geheten – uit liep en linksaf de bredere Sint-Pietersstraat volgde, kwam al snel bij de muur die de grens markeerde van de stedelijke bebouwing. Achter een merkwaardig gevormde poort, die tussen zonsondergang en zonsopgang gesloten was, ging de weg na enkele honderden meters scherp omhoog, naar een fort dat gebouwd was op de flanken van de Sint-Pietersberg.

14

‘DE AANRANDING VAN DEN SINT PIETERSBERG’

De ‘berg’ – in werkelijkheid een heuvelrug die zich tot ver in België uitstreckte – was al honderden jaren vermaard. Om de ‘uitmuntende gezigten’ die de hoogte bood, maar vooral om wat eronder was. Diep onder de heuvels bevindt zich een gangenstelsel van meer dan tweehonderd kilometer. Het is sinds de middeleeuwen door mensen uitgehouwen om mergel te winnen, het krijtgesteente dat men in de vorm van meer of minder regelmatig gevormde blokken overal in Limburg in oudere gebouwen terug kan vinden.

Maastricht met de fabrieken van Regout, ca. 1865

De mergel – een massagraf van schelpdieren en koralen – werd hier tijdens het Laat-Krijt afgezet, 140 tot 65 miljoen jaar geleden, toen het huidige Zuid-Limburg onderdeel was van een subtropische binnenzee. Zeer geschikt als bouw materiaal, maar ook als voedingsbodem voor veeleisende en dus zeldzame planten. ‘Gaan wij in den tijd der bloeiende boomgaarden naar Zuid-Limburg,’ schreef Thijsse, ‘wel dan treffen wij meteen de orchideeën: in de weiden, op de hellingen, in de bosschen.’ Een deel ervan zag je ook elders wel, vervolgde hij, ‘maar er komen nog tal van soorten bij, die wij alleen hier kunnen vinden: de Bruine Orchis, het Soldaatje, het Mannetje, de Groene Nachtorchis, de Pop, het Boschvogeltje, de Bruinroode Wespenorchis’.⁷

De Sint-Pietersberg trok sinds mensenheugenis de aandacht van beroepsreizigers en toeristen. Enkele jaren nadat de familie Thijsse uit Maastricht was vertrokken, beklom de Franse cultuurhistoricus Henry Havard de heuvels. Havard was zich goed bewust van de grote veranderingen van zijn tijd: waar voor oudere landgenoten als Théophile Gautier en Victor Hugo een tochtje langs de Rijn nog het gewicht had van ‘eene ontdekkingsreis’, lag Europa dankzij de stoomtrein aan Havards voeten, ‘de stoom, die de schepen met groote snelheid de wateren doet doorklieven en het land met een net van ijzeren wegen bedekt’.⁸ Maar voor de beklimming van de Sint-Pietersberg was hij aangewezen op de middelen waarmee ook zijn voorgangers het moesten doen:

Onder geleide van een zeer vriendelijken ingenieur van den waterstaat te Maastricht, vingen wij onze ontdekkingsreis aan langs een klein, glibberig paadje, vol gegroeid met struiken en wilde takken, dat zich, uitgehold door den regen, langs den zijkant van den berg boven een vijftig meters diepen afgrond uitstrekt. Elk oogenblik opende de holle weg zich gapende voor onze voeten en het prachtige panorama dat zich dan voor ons ontrolde, was alleen in staat om ons de voortdurende bedreiging van dien duizelingwekkenden afgrond te doen vergeten.

De begroeiing van dit on-Nederlandse landschap interesseerde Havard minder dan de vergezichten: na ‘de takken die ons in het aangezicht sloegen getrotseerd en de kruipplanten die zich aan onze voeten hechtten afgeschud te hebben’, daalden de twee aan de Belgische kant de heuvel af.⁹

Niet lang na Havard besteede Nederlands bekendste wandelaar uit die tijd, de doopsgezinde predikant Jacobus Craandijk, de hoogte. Ook hij was onder de indruk van zowel het ‘heerlijk uitzigt’ als de wilde omgeving en de afgronden, en evenmin als Havard had hij veel aandacht voor de zeldzame planten. Wat beide reizigers vooral deelden, was hun belangstelling voor het inwendige van de berg.¹⁰

Want de gangen onder de Sint-Pietersberg waren voor toeristen in die jaren, en ook erna, misschien wel de belangrijkste reden om Maastricht te bezoeken. De internationale reisgidsen van de firma Karl Baedeker bekroonden het gangenstelsel – ‘the principal attraction at Maastricht’ – onder de heuvel zelfs met een ster, een eer die gewoonlijk was weggelegd voor kathedralen en musea. Geen kruip-door-sluip-doorgangetjes, maar ruime, hoge galerijen en hier en daar zelfs kleine zalen waarvan de plafonds door pilaren werden gedragen (al werden hiervan weleens overdreven voorstellingen gemaakt). Maar ook een reusachtig labirint, waarin geregeld mensen de weg kwijtraakten om er dagen rond te dolen, totdat ze aan honger en dorst bezweken. ‘Hun lijken, die soms worden teruggevonden in afgelegen secties, zijn geconserveerd door de verbazingwekkend droge lucht, in combinatie met de lage temperaturen,’ aldus een *Baedeker* uit 1888 – waarbij je je afvraagt hoeveel toeristen met zo’n aanprijzing naar de berg werden gelokt. En helemaal waar was het ook niet, want de lucht is er juist verbazingwekkend vochtig.¹¹

Die gangen en andere ruimtes waren voorzien van graffiti en decoraties van steenhouwers, soldaten, door oorlog belaagde burgers en anderen die, om welke reden ook, in de loop der eeuwen onder de berg een heenkomen hadden gezocht. Maar er was nog een attractie, veel en veel ouder dan alle menselijke sporen. De groeve zat vol fossielen. De resten van wat lange tijd het beroemdste voorwereldlijke monster ter wereld zou zijn, de *Mosasaurus hoffmannii*, werden hier gevonden. Ook Thijsse noemde het reuzenreptiel in zijn Verkadealbum

Waar wij wonen, waarbij hij zijn lezers aanried vooral naar Haarlem te gaan, omdat in Teylers Museum de kaken van zo'n Maashagedis werden bewaard. Een uitstekend advies, ook nu nog geldig, maar de mooiste Mosasaurusschedel uit de Limburgse mergelgroeve ligt in Parijs. De Franse troepen hadden hem, nadat ze in 1794 Maastricht hadden ingenomen, als oorlogsbuit meegenomen, een daad die twee eeuwen later nog altijd voor verontwaardiging zorgt.¹² De rest van de wereld kan er echter alleen maar blij mee zijn, want mede dankzij de geroofde fossiele kop kwam de Franse geleerde Georges Cuvier tot de conclusie dat er ooit dieren hadden geleefd die er nu niet meer waren. De constatering dat dieren konden uitsterven en door nieuwe soorten worden opgevolgd, zette de westerse wetenschap, waarin de Bijbelse scheppingsleer nog onomstreden was, op haar kop. En ze was onmisbaar voor een nog grotere wetenschappelijke doorbraak: de evolutieleer van Charles Darwin.

Er is nog een reden om de Mosasaurusschedel maar rustig in het Parijse natuurmuseum te laten. Hoeveel fossiele reptielen die miljoenen jaren ongeschonden en schijnbaar veilig in, om en onder de heuvel bij Maastricht hebben gerust, zijn er de afgelopen eeuw niet vermalen, tot mortel verwerkt ten behoeve van de Nederlandse bouw? Sinds het begin van de jaren twintig heeft zich een geologisch, historisch en ecologisch drama voltrokken. In de late lente van 1922 drong het tot natuurliefhebbers overal in Nederland door dat er iets vreselijks aan de hand was. Op de flanken van de Sint-Pietersberg werden bomen omgehakt en struiken verwijderd; al snel werd duidelijk dat een Belgisch cementbedrijf voorbereidingen trof om de natuur in bouwmate-
riaal om te zetten.

De berichten over de onttakeling leidden tot een golf van protesten in het land. Op 14 juni schreef de *Limburger Koerier* als eerste over de houtkap op de heuvels, waardoor, aldus het dagblad, 'het terrein van een groot deel zijner schoonheid beroofd' was. De Haagse krant *Het Vaderland* – in die dagen eigendom van de zakenman Anton Kröller – nam het bericht over en daarna barstte het los.¹³ Limburgse liefhebbers van natuur en geologie kwamen in opstand, bijgestaan door landelijke organisaties. Ze stapten naar B en W van Maastricht met de vraag hoe het mogelijk was dat uitgerekend de Sint-Pietersberg, geliefd onder Maastrichtenaars en beroemd om zijn gangen en galerijen tot ver buiten de landsgrenzen, zou worden vernietigd. Het gemeentebestuur gaf te kennen 'tot zijn spijt, geen enkel middel te weten om het natuurschoon te redden'.¹⁴ De Bond Heemschut, die de heuvel als onderdeel van het nationaal erfgoed zag, wendde zich toen tot de minister van Binnenlandse Zaken. Omdat ook dit weinig opleverde, stelde het communistische Kamerlid Willem van Ravesteyn, natuurminnaar en hoofdredacteur van *De Tribune*, er vragen over aan minister van Binnenlandse Zaken, tevens premier, Charles Ruijs de Beerenbrouck. Was

het de minister bekend dat Belgische cementproducenten bezig waren ‘den St Pietersberg bij Maastricht te vernielen?’ En zo ja:

Overweegt de Regeering de vraag, in hoeverre het mogelijk is om gehoor te geven aan den reeds zoo vaak en in den laatsten tijd met steeds grooter klem, o.a. van de zijde der Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten, de Vereeniging Heemschut en andere corporaties van cultureelen aard, op haar uitgeoefenden drang om tot wettelijke regelingen te geraken, waardoor aan de toenemende verdere vernieling van natuurschoon, alsmede van uit historisch en aesthetisch oogpunt waardevolle overblijfselen van cultuur uit het verleden, een einde zou kunnen worden gemaakt?

18

Al klonk het antwoord van Ruijs de Beerenbrouck begripvol en zelfs welwillend, in werkelijkheid was het obligaat:

De vraag in hoever in deze aangelegenheid bescherming van natuurschoon en in het algemeen het behoud van overblijfselen van voorbijgegangene cultuur door wettelijke maatregelen ware te bevorderen, maakt bij de Regeering een punt van overweging uit.¹⁵

De Sint-Pietersberg aan het einde van de negentiende eeuw

Van Ravesteyn zal zich geen illusies hebben gemaakt, en terecht. Uit ambtelijke stukken en een korte briefwisseling met de Belgen blijkt dat de regering er niet over peinsde om er iets aan te doen. Integendeel, economisch belang en goede betrekkingen met Brussel (en Antwerpen, waar de cementfirma gevestigd was), dat was het enige wat bij de besluitvorming een rol speelde.¹⁶ *De Tribune* beschreef onder de kop 'De St. Pietersberg ten prooi gegeven aan de winstzucht' hoe 'de ontploffingen van de elektrische boringen' voorbijgangers de stuipen op het lijf joegen, terwijl 'de motoren raasden en tierden'. In de heuvels was al een flinke inham zichtbaar en de bouw van een cementfabriek was in volle gang.¹⁷

Ook Thijsse liet van zich horen. In 1923 wijdde *De Levende Natuur*, het maandelijks verschijnende tijdschrift dat hijzelf mede had opgericht, de complete juniaflevering aan de ondergang van de Sint-Pietersberg. Hoewel hij bekendstond als diplomatiek, gematigd en altijd minzaam, kon hij als het nodig was een activistische toon aanslaan. Ook in deze inleiding gaf hij daar blijk van. Het stuk was bovendien een tribuut aan zijn overleden vriend en geestverwant Eli Heimans, net als hijzelf natuurbeschermer van het eerste uur:

Indien hij nog leefde, hoe zou hij zich nu weren! Zuid-Limburg was zijn lievelingsoord en ik zelf, ofschoon Maastrichtenaar, had het hem gaarne afgestaan, omdat ik toch mijn handen vol had aan de Waddeneilanden, mijn tweede tehuis. Limburgs rijkdom was vóór Heimans ook wel bekend, maar wij mogen toch gerust zeggen, dat hij een breede schaar van jongeren den weg daarheen gewezen heeft, en het zijn dan ook eenigen van hen, die in deze zelfde aflevering getuigen, welk een schat de Sint Pietersberg voor hen en voor ons allen is. Laat, wie kan, ook hier met hen zijn stem verheffen.

Waarlijk, de tijd dringt. Thans is het de Sint Pietersberg, die ons roept, straks komen andere deelen van Zuid-Limburg, die wij moeten weten te sparen, opdat ons volk de kans behoude, om zich te verheffen aan de beschouwing van ons rijke natuurleven. Het kan en moet.¹

In *De Amsterdammer* (toen al door iedereen *De Groene* genoemd) ging Thijsse er in augustus en september 1923 op door. Hij noemde de heuvelrug 'een der nobelste stukken van Nederland' en sprak de hoop uit dat de 'aanranding van den Sint Pietersberg' uiteindelijk zou leiden tot het besef dat zoiets nooit meer mocht gebeuren, en daarmee zou bijdragen aan de natuurbescherming in Nederland.¹⁹

In die tijd had Thijsse nog een flauwe hoop dat de overheid tot inkeer zou komen, de afgravingen zouden stoppen en het grootste deel van de Sint-Pie-

tersberg nog wel behouden zou blijven. In plaats daarvan werd in 1924 echter de Eerste Nederlandsche Cement Industrie (ENCI) opgericht, een naamloze vennootschap die, haar naam ten spijt, grotendeels in Belgische handen was, en sindsdien is de mergelwinning in versneld tempo doorgegaan.

Tegen handelsbetrekkingen, werkgelegenheid en een effectieve industriële lobby waren en zijn natuurbeschermers en -liefhebbers, geologen noch cultuurhistorici opgewassen. Ook na de oorlog werden de concessies telkens weer verlengd, ondanks de ingrijpende gevolgen ervan, ook voor de inwoners van Maastricht. Niet alleen was een van hun favoriete wandelgebieden bezig te verdwijnen, ook daalden, als de wind uit het zuiden woei, kwalijke dampen neer op de stad, terwijl het dal van de Jeker verdroogde. Met de ondergang van de legendarische gangen verdwenen ook talrijke inscripties, tekeningen en schilderijen, die vaak tot de middeleeuwen teruggingen. Aan dit alles kwam pas in 2018 een eind, bijna een eeuw nadat de afgravingen waren begonnen. Hoe is het mogelijk dat het zo lang heeft geduurd? In de praktijk was er bij het openbaar bestuur al die jaren maar één ding werkelijk 'een punt van overweging', en wel, om het in modern Amerikaans te zeggen, 'It's the economy, stupid'.

Maar toch, misschien had Thijsse geen ongelijk toen hij voorzag dat de sloop van de Sint-Pietersberg voor de natuur in het algemeen en in elk geval voor die van Limburg ook nog iets goeds kon betekenen. Men lijkt zich sindsdien wat meer bewust te zijn geweest van de waarde van het landschap, met als gevolg dat de holle wegen en de met bloemen bezaaide heuvelweiden die Thijsse in zijn boeken en artikelen heeft beschreven, overal in Zuid-Limburg nog zijn terug te vinden.

Zelfs op de Sint-Pietersberg.

DE GESPAARDE BERGEN

Ook na honderd jaar van graven en dynamiteren kijkt de Sint-Pietersberg nog op Thijsses geboortestad neer. Al is meer dan de helft ervan vernietigd, het noordelijk deel bestaat nog altijd en is mooi en rijk genoeg om grote aantallen wandelaars te trekken, vooral op zondag. En je kunt er nog steeds de onderaardse gangen in.

Dit gaat uitsluitend onder leiding van een gids, anders kom je er nooit meer uit – ook nu nog is het een ondergronds doolhof van 80 kilometer –, en de rondleider heeft trouwens ook de sleutel. Een aanrader (voor wie tenminste bestand is tegen de onvermijdelijke gidsenhumor), want ook de resterende gangen zijn imponerend en zijn voorzien van vaak eeuwenoude graffiti en

houtschooldecoraties. Een van de wat recentere wandschilderingen toont de wereld van zeventig miljoen jaar geleden. Een geologische warboel, want op de afbeelding wandelen dinosauriërs rond en er groeien bomen, terwijl het land hier in die tijd onder water stond. Ook is er een mammoet op getekend, die pas 60 miljoen jaar na het uitsterven van de reuzenreptielen zou ontstaan. Elders kun je een houtskoolkopie van Rembrandts *Nachtwacht* zien, een herinnering aan de oorlogsjaren, toen dit schilderij op deze plaats veiliger werd geacht dan in het Rijksmuseum.

Alle reden dus om de gangen onder de Sint-Pietersberg te bezoeken, maar vooral het compleet afgegraven deel van de heuvelrug is een omweg waard. De ENCI is in 2018 gestopt met delven (niet geheel vrijwillig) en sindsdien zijn de afgronden en diepten aan de voet van resterende heuvels in beheer van Natuurmonumenten. Terwijl je ernaartoe fietst, weet je al dat je iets ontstellends wacht. Links de Maas, rechts de eindeloze façade van het bedrijf: eerst een gebouwenketen uit de jaren vijftig en mogelijk al ouder, daarna een flat van zeven verdiepingen die aan de DDR herinnert (wat niet voor de bestemming geldt, want hij heet Business Center), en vervolgens een langgerekt betonnen bouwwerk. Het is, zoals dat heet, allemaal mooi in zijn lelijkheid, en het complex, inclusief een boven alles uittorende schoorsteen, staat dan ook op de monumentenlijsten. Terecht, want het historisch belang is onmiskenbaar en bovendien harmoniëren de gebouwen met de omgeving erachter – een landschap dat zowel groots als gruwelijk is en tegelijk ook weer mooi en ontzagwekkend. De vermalen Sint-Pietersberg bestaat nu uit kliffen en afgronden met op de bodem donkere meren. Geen maanlandschap en evenmin een vulkaankrater, daarvoor is het allemaal te rechthoekig en al te duidelijk door mensen gemaakt. Dat geldt ook voor de beboste steile heuvel aan de zuidkant, D'n Observant geheten, waar de grond is opgetast die voor de cementfabrieken onbruikbaar was.

Hoewel de nieuwe natuur geen waardige vervanger is van de verdwenen hoogte, is er wel iets interessants ontstaan. Zulke kliffen komen in Nederland van nature immers niet voor, en er zijn planten en dieren die zich er thuis voelen. Een ervan kwam uitvoerig in het nieuws, al voordat de groeve tot natuurgebied was verklaard, terwijl de mergelwinning nog in volle gang was. En hij is nog altijd symbool van de vernieuwde natuur. Bij de ingang van de groeve hangt een plakkaat van Natuurmonumenten met daarop een pluizig uilskuiken en in kapitalen: WELKOM IN DE KRAAMKAMER VAN DE OEHOE. En daaronder, in kleinere letters: 'Geniet van de natuur maar betreed het thuis van de oehoe met rust en respect.'

In 1997 heeft hij zich hier gevestigd, de grootste uil ter wereld, die tot de verbeelding spreekt door zijn spectaculaire jachtwijze. Tot de prooidieren van

de oehoe horen reeën en zelfs haviken. In Thijsses dagen en ook lang daarvoor was hij hooguit als dwaalgast in Nederland te zien. In 1762 had de natuuronderzoeker Martinus Houttuyn al geschreven dat de 'schuifuit', zoals de oehoe toen genoemd werd, een vogel was van 'Bergagtige Plaatsen en groote Wildernissen', en die had je in Nederland nu eenmaal niet.²⁰ In het eerste grote overzicht van de vogels in deze streken, de *Nederlandsche vogelen* van Christiaan Sepp en Cornelis Nozeman uit 1770-1829, ontbreekt de oehoe.²¹ Volgens de Duits-Nederlandse hoogleraar te Leiden Hermann Schlegel werd hij rond 1860 'in ons land nog niet aangetroffen', reden voor Schlegel om hem, anders dan bijvoorbeeld de sneeuwuil, buiten zijn vogelboeken te laten.²² Ook de ornitholoog Christiaan Eykman deinsde er in 1938 nog voor terug 'de Oehoe onder de Nederlandsche Uilen op te nemen'.²³ Eykman schreef dit in *De Levende Natuur*, zodat het Thijssse niet kon ontgaan. En Thijssse zelf? In de talrijke boeken en artikelen die hij aan vogels heeft gewijd, is de oehoe slechts een passant: hij noemt hem alleen een keer onder de vele vogels die een klanknabootsende naam hebben gekregen.²⁴

Maar dankzij het sloopwerk van de ENCI kreeg Nederland dan toch de 'Bergagtige Plaats' waar de oehoe zich thuis voelde. Inmiddels is gebleken dat kunstmatige kliffen voor deze vogel tóch geen voorwaarde zijn: Sovon Vogelonderzoek Nederland schat dat er in 2023 al tussen de negentig en honderd broedparen

zijn geweest. Een deel ervan stelt zich tevreden met oude roofvogelnesten.²⁵ Maar je ziet ze niet, tenzij iemand je zo'n nest aanwijst, want de duisternis is hun domein.

Ondanks het nieuwe spektakellandschap van de mergelgroeve met zijn oehoes geven veel natuurliefhebbers de voorkeur aan het niet-afgegraven deel van de Sint-Pietersberg. Wie vanaf de oude uitspanning Slavante naar het oosten kijkt, ziet dat de hoogte onderdeel is van het Limburgse heuvellandschap, al staat het er tegelijk los van: niet geologisch en evenmin door de menselijke aanranding van de afgelopen eeuw, maar omdat de Maas ertussen stroomt. Om in het golvende land te komen waarover Thijsses zo lyrisch heeft geschreven, moet je afdalen naar Maastricht, een van de Maasbruggen over en dan bijvoorbeeld op Gulpen aanhoersen.

Voor een snel succes, zeker als je niet van de Sint-Pietersberg komt maar na een lange reis juist uit de trein bent gestapt, loont het de moeite de weg naar Bemelen te volgen en even voorbij de laatste buitenwijk schuin naar rechts een zandweg in te slaan, die je na een klein halfuur of ruim een uur, afhankelijk van hoe je je voortbeweegt, naar de vervallen kalkoven 't Rooth voert. Al ademt het vierkante gebouwtje poëzie, het is nog geen honderd jaar oud. Het doel is dan ook niet de oven, maar de aanpalende bosschages en holle weggetjes. Thijsses beschrijving van Zuid-Limburg in *Waar wij wonen* gaat een kleine eeuw later in deze omgeving nog behoorlijk op:

Wanneer wij in de hazelaars- en peperboompjestijd in Limburg rondwandelen zijn de boomen nog bladerloos en dan hebben we gelegenheid om in de hoge kronen van de populieren de dikke pruiken te zien van de Maretak of Vogellijm, welbekend uit den Kersttijd, wanneer de aardig gevorkte groene takken met de witte bessen in alle 'betere' bloemenzaken te koop liggen. De Maretakken zijn alweer kenmerkend voor het Limburgsch landschap. Menig populier is er zoo dicht mee bezet, dat hij den heelen winter door groen schijnt te blijven.²⁶

Wie echter over de steile weg naast de kalkoven naar boven zwoegt, komt bij iets wat voor deze omgeving niet minder kenmerkend is: een diepe, omheinde krater.

Want aan de Sint-Pietersberg alleen had de cementindustrie niet voldoende. In de jaren zeventig, toen de Club van Rome de wereld leek te hebben wakker geschud voor de gevolgen van de menselijke bedrijvigheid, 'de grenzen van de groei' in zicht kwamen en steeds meer bezorgde burgers zich aansloten bij het Wereldnatuurfonds en Natuurmonumenten – juist in die jaren dreigde een

groot deel van het mooie, licht golvende Plateau van Margraten een ander aanzien te krijgen. Een eerste aanval was juist afgeslagen. Kort voor 1970 was namelijk bij gemeentelijke vooruitgangsdenkens de gedachte gerezen dat Maastricht behoefte had aan een tweede stad, te bouwen op het Plateau. Het was in een tijd dat overal in Nederland frisse flatwijken verrezen en steden als Amsterdam hun oude buurten begonnen op te ruimen, terwijl op de planologische tekentafels het buitengebied met een web van snelwegen werd verrijkt, een netwerk dat de bijnaam Ruitjespatroon kreeg. Gelukkig werd niet alles uitgevoerd: de Amsterdamse binnenstad werd goeddeels gespaard, veel autobanen bleven alleen op papier bestaan en ook de satellietstad van Maastricht haalde het niet. In 1977 diende de ENCI, toen nog bezig met het laten verdwijnen van de Sint-Pietersberg, een aanvraag in om ook een groot deel – 433 hectare – van het Plateau van Margraten af te graven. Wie meende dat zo iets nu wel niet meer mogelijk zou zijn, had het mis. Bij monde van gouverneur Sjeng Kremers (KVP, later CDA) stemde de provincie met het verzoek in. Opnieuw leidde het tot protesten. Niet alleen van politici en schrijvende natuurbeschermers zoals in 1922 en 1923, maar ditmaal ook – in de geest van de tijd – van actievoerders met spandoeken en protestborden.

Het leek een ongelijke strijd. Tegen het provinciale werkgelegenheidsdenken konden natuurliefhebbers nog altijd niet op, temeer daar de behoefte aan werk in Limburg groot was een decennium na het sluiten van de kolenmijnen. Maar in dit geval kregen ze een onverwachte bondgenoot. Fons van der Stee, partijgenoot van Kremers en minister van Landbouw, kwam tegen de plannen in het geweer. Niet omdat hij een speciale voorkeur had voor de Limburgse heuvels, maar omdat het verlies van honderden hectaren kostelijke landbouwgrond hem hinderde. Hij voelde de druk van de boeren, die ook toen al ontevreden waren over de Haagse landbouwpolitiek. Na Van der Stee vonden de tegenstanders van de afgraving ook minister van Verkeer en Waterstaat Neelie Smit-Kroes aan hun zijde, maar het was de Raad van State die de doorslag gaf. Nederlands hoogste rechtsorgaan bepaalde dat de provincie bij haar besluitvorming te weinig rekening had gehouden met de landschappelijke waarde.

Na veel provinciaal gelobby kreeg een ander bedrijf, de firma Ankerpoort uit Maastricht, toestemming om toch nog bijna zes hectare landschap in cement om te zetten, op een plek waar al sinds de jaren vijftig op kleine schaal mergel werd gewonnen. Het resultaat hiervan is langs het smalle weggetje boven de kalkoven te zien. De groeve is sinds 2017 buiten gebruik en is net als het afgegraven deel van de Sint-Pietersberg aangewezen als natuurgebied, maar aantrekkelijk oogt ze nu nog niet, temeer daar er een mistroostig hoog hek omheen staat. Mistroostig maar noodzakelijk, want de afgronden erachter zijn diep en dodelijk. Vermoedelijk zal het gat in het landschap met de jaren mooier worden